

**Дәкәрім Г.Қ., магистрант, Кернебаев.А.С., PhD доцент, Сейтхожин Б.У.,
З.Ғ.Қ., доцент**

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы инвестициялар мен инновацияларды басқару, дамуының сондай-ақ Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан инвестициялық процесстің ерекшеліктерінің қазіргі жағдайы қарастырылған.

Кілттік сөздер: Инновация, кәсіпкерлік субъект, инвестициялық қаражат, өндірістік ресурс, капитал.

Мемлекет дамуының қазіргі кезеңінде ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің басты мәселесі ұлттық экономикалық жүйені, дәлірек айтқанда оның тұтастығы мен көп функционалдығын өзін-өзі қамтамасыз ету саласында тұр. Бұған қол жеткізу үшін экономикалық жүйенің негізгі компоненттерінің, сондай-ақ оның негізгі ішкі жүйелерінің жүйелі өзара әрекеттесуін қамтамасыз етіп қана қоймай, мұның бәрін өзара байланысты және үйлесімді ету қажет. Бұл үдерістегі негізгі рөл мемлекетке тиесілі, ол өз саясаты арқылы ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін бағыттап, қамтамасыз етуге, сондай-ақ қалыптастыруға тиіс. Осыған байланысты елдің жедел инвестициялық-инновациялық дамуы республика экономикасына оның жұмыс істеу тиімділігін арттыру бағытында ықпал ете алатын ең басты негіз қалаушы фактор болып

табылатынына назар аудару қажет. Сондай-ақ, елдің инвестициялық-инновациялық дамуына бүгінде инновациялық дамуға бағытталған, өз қызметінде жаңа технологияларды әзірлеу мен іске асырудың тиімділігін бағалау әдістерін қолданатын, стратегиялық басқару мен инновациялық менеджментті интеграциялау тетіктерін дамытатын отандық кәсіпорындар ықпал етеді немесе оларды "жасайды", жүзеге асырады және т.б. деп белгілеуге болады. Инновациялық жобалардың сыртқы коммерциялық және ішкі экономикалық тиімділігін кешенді бағалау әдістемесінің жаңа форматында жұмыс істейтін кәсіпорындар инновациялық процестің көрсеткіштері мен инновациялық даму параметрлері арасында өзара байланыс орнатады, технологиялық инновациялардың экономикалық тартымдылығын қамтамасыз етудің модернизацияланған тәсілдерін жүзеге асырады және бизнес-жоспарлар түрінде инновациялық идеяларды ұсынады. Осы және басқа да көптеген ұқсас факторлар мақаланың негізгі сұрағының өзектілігін анықтайды. Сондай – ақ, Мемлекет басшысы – Ұлт Көшбасшысы Н. Назарбаевтың "Қазақстан-2050" Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауы аясында Қазақстан Республикасының инновациялық дамуы ел халқының өсіп келе жатқан өмір сүру деңгейімен өндірісті, материалдық, рухани игіліктерді көтеруді теңдестіру және үйлестіру қажеттілігі болып табылады [1].

Атап айтқанда, әңгіме негізінен айналыс саласы (сауда, банк саласы) мен өндіруші сектор өз ерекшелігіне байланысты инновацияларды шектеуге ие екендігі туралы болып отыр, өйткені бұл салаларда да инновациясыз тез жоғары табыс алуға болады. Қазақстанда инновацияларды кең ауқымды енгізу үшін негіз болып табылатын нақты сектор жеткілікті дамымаған. Егер дамыған елдерде инновациялар кәсіпкерлік сектордың имманентті бөлігі, экономикалық жүйенің дамыған бәсекелестік тетігінің салдары және сол уақытта қозғалыс тетігі болып табылса, онда Қазақстанда ұлттық жүйені өндірудің қалыптасқан тәсілі жеке капиталдың инновацияларға мүдделілігін болжамайды " [2].

Инновация ұғымын ғылыми айналымға 1911 жылы австриялық, кейінірек американдық ғалым Шумпетер "Экономикалық даму теориясы" еңбегінде енгізген. Ол инновациялық процестер туралы жаңа техниканы қолдану, жаңа шикізаттың пайда болуы, жаңа өнімді енгізу, жаңа нарықтардың пайда болуы арқылы өндірісті қайта құру нәтижесінде пайда болатын жаңа комбинациялар ретінде жазды [3].

Тура мағынада инновация (ағылшын тілінен. innovation) орыс тіліне жаңа кіріспе ретінде аударылған және инновацияны немесе өнертабысты қолдану процесін білдіреді (ағылшын тілінен. invention). Яғни, жаңа идея немесе жаңалық (ағылшын тілінен. novation), таратуға қабылданған сәттен бастап жаңа сапаға ие болады – инновацияға айналады. Мұндай қайта құру инновациялық процесс деп аталады, ал инновацияны нарыққа шығару – коммерцияландыру. Жаңа идеяны жаңа технология немесе жаңа өнім түрінде енгізу үшін оның ғылыми-техникалық жаңалығы, өндірістік іске асырылуы және экономикалық тиімділігі болуы керек.

Келесі анықтама неғұрлым толық және жан – жақты болып көрінеді: "Инновация-бұл адамның өмірі мен іс-әрекетінің кез-келген саласында жаңа идеяны жүзеге асыру процесі, нарықта бар қажеттілікті қанағаттандыруға ықпал етеді және экономикалық нәтиже береді" [4].

Қазақстандағы Инновациялық дамуды талдау елдегі инновациялық қызметтің үлкен рөл атқаратынын көрсетеді. Сонымен қатар, республикада инновациялық қызмет әлемдік нарықта елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру көзі болып табылмайтынын атап өту қажет. Бірқатар бастамалардың оң тәжірибесіне қарамастан, ел экономикасының инновациялық дамуы саласында елеулі серпіліс болған жоқ. Бүгінгі таңда Қазақстандағы инновациялық даму проблемаларының бірі ғылыми зерттеулердің аяқталмауы, оларды өндірістен ажырату болып табылады.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттыруға кедергі келтіретін негізгі факторлар ретінде мыналарды бөлуге болады:

-инвестициялау мен кредиттеудің қолайсыз шарттары;

- тапсырыс берушілердің төлем қабілеттілігінің жеткіліксіздігі;
- инновациялардың жоғары құны;
- меншікті қаржы қаражатының жеткіліксіздігі;
- мемлекет тарапынан жоғары емес қаржылық қолдау [5].

Бұдан әрі кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық артта қалуы, ғылымның өндіріспен тиімді байланысының болмауы, экспорттың шикізаттық бағыты елдің экономикалық қауіпсіздігіне белгілі бір қауіп төндіретінін атап өткен жөн. Бүгінде өндіруші салалар мен бастапқы өңдеу салалары басым Қазақстан экономикасының салалық құрылымы инновациялардың дамуын тежейтіні айқын болып отыр. Сондай-ақ, Қазақстан экономикасында басым салалар қолданылатын технологиялардың жеткілікті ұзақ өмір сүру циклімен, шығарылатын өнімнің салыстырмалы түрде тұрақты ассортиментімен және оны жаңартудың төмен қарқынымен ерекшеленетінін атап өту қажет. Сондықтан олар шағын және орта технологиялық салаларға жатады. Жоғары технологиялық салаларда инновацияларға жоғары бейімділік байқалады, экономикада ғылымды қажетсінетін салалар неғұрлым кең ұсынылса, онда Инновациялық қызмет соғұрлым дамыған болады [5].

Сонымен қатар, бүгінгі таңда нақты сектор зерттеліп жатқан мәселеде қиындықтарға тап болып қана қоймай, сонымен қатар "білім индустриясы" сияқты, өйткені олар біз "инновация" белгісімен алып жүрген барлық нәрсе үшін негіз болып табылады. Міне, осы салада біздің елімізде бүгінгі күні көптеген проблемалар бар, оларды, әрине, бір күнде емес, кешенде шешу керек.

Еліміздің белгілі ғалымдары қазақстандық өндіріс секторының және білімді пайдаланудың жай-күйін былайша бағалайды: "жоғары технологиялар саласында жұмыс істейтіндердің үлесі бойынша жалпы құрылымда (0,3%) Қазақстан Республикасы тек орташа еуропалық деңгейден 3,6% ғана емес, сонымен қатар экономикасын (ресейлік сарапшылардың пікірінше) инновациялық деңгейге жатқызуға болмайтын Ресейден (1,4%) 4 еседен астам артта қалып отыр. Қазақстандағы кадрлық әлеует те инновациялық даму перспективаларына жауап бермейді-20-29 жас аралығындағы халықтан

ғылыми-инженерлік мамандықтар бойынша студенттердің үлесі бізде 7,0% - ды құрайды, бұл АҚШ-тағы көрсеткіштерден төмен (10,2%) және еуропа бойынша орташа (11,3%), дегенмен инновациялық артта қалуды еңсеру үшін осы көрсеткіштің озыңқы мәндері болуы қажет. Бұл біздің ғылыми-инженерлік кадрларды даярлау жүйесіндегі оқу процестерінің сапасы мен қамтамасыз етілуіне карамастан, өйткені бұл Қазақстан Республикасының Білім беру саласындағы жеке және ауру проблема болып табылады. Сондықтан елдің инновациялық даму перспективалары тұрғысынан қазақстандық адами ресурстардың жай-күйі қанағаттанарлықсыз. Бұл түсінікті, өйткені ғылыми және білім беру саласындағы жалақы белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу үшін төлем емес, өмір сүру үшін жәрдемақы болып табылады. Зерттеулер мен әзірлемелерге ішкі шығындардың ЖІӨ-ге қатысты 0,26% құрайтын үлесі бойынша Қазақстан дамыған мемлекеттерден (АҚШ – 2,84%, Франция – 2,18%) ғана емес, аз дамыған мемлекеттерден (Греция-0,51%), сондай-ақ Ресейден (1,16%) он есе артта қалып, өте төмен позицияға ие. Егер біз бұл көрсеткішті жан басына шаққанда алсақ, онда нәтиже өте ұнжырғасы түседі: сатып алу қабілетінің тепе-теңдігі бойынша ол 20 доллардан аз. АҚШ үшін 892, Франция үшін 478 және 70 АҚШ долларымен салыстырғанда. Ресей үшін АҚШ. Қазақстан Республикасында ғылымға жұмсалатын мемлекеттік шығыстардың ЖІӨ – ге қатысты 0,07% мөлшеріндегі деңгейі дамыған елдерден (айталық, АҚШ – 0,86%) және жаңа индустриялық мемлекеттерден (Оңтүстік Корея – 0,68%) және аз дамыған елдерден (Греция-0,29%) және біздің Солтүстік көршімізден (0,50%) күрт төмен. Сонымен қатар, көптеген (айталық, Греция), біздің елге қарағанда әлдеқайда жақсы, көрсетілген көрсеткіштер, қараңғы, кездейсоқ, ұлттық даму " [6]. Осы факторлардың барлығы, әрине, отандық кәсіпорындардың инновациялық дамуына кедергі келтіреді, онда ең маңызды мәселелер – көп деңгейлі тәсілді ескере отырып инновацияларды басқару және экономикалық шешімдер қабылдау деңгейіне байланысты инновациялық менеджмент әдістемесін орналастыру [7]. Инновациялық даму процесін оның макродеңгейде (Ұлттық экономика, мемлекеттік ғылыми-техникалық

басымдықтар), мезденгейде (нақты өңірдің немесе саланың инновациялық белсенділігін арттыру) және микроденгейде (жекелеген кәсіпорындар мен ұйымдардың инновацияларды әзірлеуі және іске асыруы) қалыптасу тұрғысынан қараған жөн. Өз кезегінде, шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық даму проблемаларына арналған қазіргі әдебиеттерде инновациялардың енгізілуі тұтастай алғанда кәсіпорынның корпоративті дамуымен емес, жеке өндірістердің функционалды басқаруымен анықталуда. Нәтижесінде инновацияларды дамытуға нақты ресурстар жеткіліксіз бөлінеді, ал жаңа технологиялардың әлеуеті толық пайдаланылмайды. Инновациялық жобаларды талдау және олардың тиімділігін арттыру әдістемелерінің болмауымен инновацияларды нарыққа ілгерілетуді тежеп отыр. Оларды әзірлеу негізінен енгізілетін технологиялардың түрі мен ауқымын ескермей жүзеге асырылады [8]. Жалпы ел бойынша кәсіпорынды дамытудың инвестициялық-инновациялық перспективалары жөніндегі жағдайды қайта пайымдай отырып, 1992 жылғы мамырда қазақстандық бір қала ауқымында бетбұрыс кезеңі келгенін айту қажет – Президент Нұрсұлтан Назарбаев полигонның ғылыми-зерттеу кәсіпорындарының базасында ҚР Ұлттық ядролық орталығын құру туралы Жарлыққа қол қойды. Біз Курчатова туралы айтып отырмыз. Бұл ғылыми әлеуетті сақтауға, бүкіл әлем үшін өзекті зерттеулерді жалғастыруға, радиоэкологиялық зерттеу, оңалту, бұрынғы ССП аумағын халық шаруашылығына қайтару жөніндегі республикалық ғылыми-техникалық бағдарламаны толық көлемде іске асыруға мүмкіндік берді [9]. Қазіргі таңда ҚР ҰЯО (Ұлттық ядролық орталық) елдің халық шаруашылығының ең зияткерлік құрылымы болып табылады, онда 2,5 мыңнан астам маман, 10 ғылым докторы, Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының 8 лауреаты жұмыс істейді. 2003 жылғы 4 сәуірдегі Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Жолдауы да Курчатовадың жаңа тарихындағы маңызды оқиға болды, мұнда ядролық технологиялар паркін құру туралы шешім жарияланды [10]. Қазір технопарк аумағында Ресей, Украина, Ұлыбритания, Германия, Оңтүстік Корея, Түркия және басқа елдердің шетелдік серіктестерімен оннан астам бірлескен

кәсіпорындар жұмыс істейді. Осындай инвестициялық-инновациялық кәсіпорындарды құру, сақтау және дамыту-бұл мемлекеттік бәсекеге қабілеттілік мәселесі. Бір жағынан, Қазақстандағы бизнес-орта әртүрлі технологиялық альянстар құру үшін өте пайдалы болады (нарықтық экономика дамуда, республикадан тыс жерлерде технологиялық бизнес көтермеленуде, халықаралық сапа стандарттары енгізілуде). Екінші жағынан, коммерциялық мақсаттар үшін технологиялардың (фармацевтика, биомедицина және т.б.) айтарлықтай санының болмауы, нормативтік құқықтық базаның жеткіліксіздігі және оның жетілмегендігі (зияткерлік меншікті қорғау саласындағы заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру қажет), түпкілікті құрастыру процестері үшін отандық зауыттарды пайдаланудың ауқымды оң тәжірибесінің болуы сияқты мән-жайлар кедергі келтіруде.

Бұл тізімге қазіргі уақытта инновациялық қызметке шығындар қажеттілігі өте ерекше және стихиялық сипатта болатындығын қосу керек, яғни қаражаттың көп бөлігі инновацияны айналып өтіп, негізгі капиталды ұлғайтуға жұмсалады. Осылайша, кәсіпорындар негізінен машиналар мен жабдықтарды сатып алады, ал жаңа технологияларды сатып алу шығындары инновацияның жалпы шығындарының аз пайызын құрайды, сол бағанға Патент алу, лицензия алу, өнеркәсіптік үлгілер кіреді. Қорытынды, отандық кәсіпорындар ескірген техниканы жаңасына ауыстыра отырып, олар инновацияларды енгізеді деп санайды, ал соңғысы өнім шығарудың немесе қызмет көрсетудің сапалы жаңа технологиялық деңгейіне шығуды немесе көшуді болжайды. Бұл ұсыныспен қазақстандық кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің жалпы жай-күйін сипаттауға болады. Осыған байланысты инновациялық пассивтілік деп аталатын, яғни инновациялық белсенділікті тежейтін нәрсе туралы бірнеше сөз айтқым келеді.

Айта кету керек, инновациялық қызметті тежейтін негізгі факторлардың ішінде көптеген кәсіпорын басшылары ең алдымен өз қаражатының жетіспеушілігін, несие берудің қолайсыз шарттарын, сондай-ақ инвестициялардың жетіспеушілігін атайды. Инновациялық салада қалыптасқан

жағдайды неғұрлым объективті бағалау үшін біз осы мәселе бойынша басқа пікірлерге жүгінеміз. Кейбір зерттеулерге сәйкес қаржылық және ақпараттық технологиялар сияқты жаңа технологияларды дамыту мен енгізу процестерін тежейтін дәстүрлі факторлармен қатар, инновацияның мамандары келесі мәселелерді шешеді:

- инновациялық қызмет саласындағы заңнаманың жеткіліксіз дамуы;

- нарық жағдайында жаңа және жетілдірілген өнімдерді әзірлеу және енгізу саласындағы мамандардың тапшылығы;

- жаңа технологияларды шаруашылық айналымға тартудың тиімді әдістемелерінің болмауы [11].

Біздің ойымызша, аталған себептерді отандық кәсіпорындардағы инновациялық пассивтіліктің нақты факторлары ретінде жіктеуге болады. Бүгінгі таңда қазақстандық компаниялардың технологиялық дамуы бағытындағы негізгі кедергі қаржы ресурстарының жоқтығы емес, осы кәсіпорындардағы инновациялық менеджменттің болуы және сапа деңгейі болып табылады. Бұл жағдайдың проблемасы көптеген менеджерлердің өз кәсіпорындарын дамыту үшін жаңа технологияларды игерудің объективті қажеттілігі деп санамайтындығымен күрделене түседі, олар мұны орынды деп санамайды және онымен айналысуға асықпайды. Клиенттердің қажеттіліктері мен техникалық мүмкіндіктері ҒЗТҚЖ-ны басқарудың төртінші буыны аясында дамуда. Бұл өзара тәуелді, бірлескен оқыту процесі (*mutually dependent learning*), онда нақты қажеттіліктер технологиялық тұрғыдан жүзеге асырылатын тұжырымдамалар мен мүмкіндіктер аясында қарастырылады және шешіледі. Осыған байланысты, Shell компаниясының корпоративті жоспарлау жөніндегі маманы Arte de Geus сипатталған тәсілдің мәнін келесі сөйлемде анық білдірді

"Сіздің қарсыластарыңызға қарағанда тезірек оқу нарықтағы жалғыз тұрақты бәсекелестік артықшылыққа айналуы мүмкін". Инновациялық қызметті енгізу мен басқарудың мұндай тәсілі жоғары технологиялар экономикасына көшуге байланысты қалыптасқан үрдіс болып табылады.

Мұндағы негізгі әдіс маркетинг пен ғылыми зерттеулерді біріктіру, ҒЗТҚЖ функциялары мен клиенттер арасындағы байланыс пен өзара әрекеттесуді орнату болып табылады. Мамандардың пікірінше, IBM Тараптардың бірлескен қатысу әдісі негізінде өзара келісілген шешім қабылдау арқылы құтқарылды. Инновацияларды әзірлеу және іске асыру кезінде ғалымдар тұтынушылармен қарым-қатынас ұзақтығын жұмыс уақытының 5-тен 25% - на дейін арттырды. Қорытындылай келе, қазіргі жағдайда кәсіпорынның экономикалық нәтижесінің оны дамытудың инвестициялық және инновациялық перспективаларына тәуелділігі процесі өз көлемін ұлғайтуды жалғастыруда. Бұл факт инновациялық жобаларды әзірлеу, "коммерциялық рельстерге қою" әдістері мен әдістерінің күрделілігінде, сондай-ақ жаңа технологиялардың әсерінен және мүдделі тараптардың санынан көрінеді. Мұның бәрі өсіп келеді, өйткені нарықтар дамып келеді, демек, бәсекеге қабілеттілік күшейе түседі, жаңа білім пайда болады, демек, отандық бизнесті сәтті дамыту үшін жаңа перспективалар пайда болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстан – 2050 "Стратегиясы" атты Қазақстан халқына Жолдауы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты " атты Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – [Электрондық ресурс] / / http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanieprezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1357813742

2. Дуламбаева Р.Т. Қазақстан дамуының инновациялық векторы: іске асыру мәселелері // Экономика. – 2013. - 4 қаңтар. – [Электрондық ресурс] / / <http://economkaz.kz/?p=3258>

3. Балабанов И.Т. Инновациялық менеджмент: оқу. ЖОО үшін. – СПб.: Петр, 2001. – 304 б.

4. Недудный Ф., Смирнова Г., Нечаева О. инновация ұғымының мәні және оның жіктелуі // инновация. – 1998. – № 2-3. – Б. 98.

- 5.Сүлейменов Е. Қазақстанның инновациялық даму жағдайы / / Экономика. - - 7 қазан. – [Электрондық ресурс] // <http://elementmag.kz/?p=617>
- 6.Қайрақбай Б. М. Қазақстанның инновациялық дамуы мүмкін бе? // ZonaKZ. -5 шілде. – [Электрондық ресурс] // <http://zonakz.net/articles/6595>
- 7.Инновациялық менеджмент: оқу. пособие / Под ред. кара Аньшина В. М., Дагаева А.А.– М.: Ис, 2003. – 528 Б.
- 8.Трифилова А. А. кәсіпорынның инновациялық дамуының тиімділігін бағалау. – М.: Қаржы және статистика, 2005. – Б.3-11.
- 9.Президент Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2004 жылға арналған ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары: (Астана, 2003 жылғы 4 сәуір) [Мәтін] /
- Н. Ә.Назарбаев // Қазақстан өнеркәсібі. – 2003. – № – Б.7.
- 10.Биданова А. өңірлердің жетістіктері-Тәуелсіздіктің 20 жылдығы. Наукоград с видом на Ертіс // егемен Қазақстан. – - 17 желтоқсан. – [Электрондық ресурс] // <http://www.kazpravda.kz/c/1324088672>
- 11.Miller W., Langdon M. 4th Generation R&D. Managing knowledge // Technology and Innovation. – 1999. – 335 pp.